

Kwietniki gołuchowskie. Projekty Adama Kubaszewskiego – ogrodnika Jana Działyńskiego i Izabeli Czartoryskiej

Grażyna Ławniczak

Gołuchów Flower
Beds. Designs of
Adam Kubaszewski
– a Gardener of
J. Działyński and
I. Czartoryska

Wprowadzenie

Introduction

Gołuchów – miejsce do którego wraca się niejednokrotnie. Powraca się również, sięgając pamięcią do wrażeń estetycznych, które Zamek – Muzeum w otoczeniu parku krajobrazowego, w całym swym okazałym pięknie pozostawia.

Zamek wzniesiony został przez Izabelę Czartoryską, córkę Adama Czartoryskiego, z ruin renesansowej siedziby Leszczyńskich z ok. 1560 r., powstał w latach 1872–1885 w stylu renesansu francuskiego, porównywany jest do zamków nad Loarą¹. Gołuchów posiadłość Izabeli Czartoryskiej Działyńskiej, w zrealizowanym kształcie, dorównywał dziełu babki Izabeli Czartoryskiej, Izabeli z Flemingów Czartoryskiej, jakim były Puławy. Utworzyła ona na początku XIX w. pierwsze w Polsce Muzeum, umieszczając pamiątki historyczne w Świątyni Sybilii i Domku Gotyckim, na terenie parku w Puławach. Pozostawiła też własnego autorstwa książkę *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów* (1805)².

Wyraz artystyczny Gołuchowa wzniesionego prawie sto lat później był zasadniczo inny³. Spełniał warunki rezydencji, jednocześnie był miejscem gromadzenia i wystawienia, tworzonej przez Izabelę Czartoryską kolekcji dzieł sztuki. Nowo wzniesiony Zamek – Muzeum położony w parku krajobrazowym, przedstawiał dobro prywatne i narodowe.

Łączył funkcje rezydencji i jednocześnie muzeum poprzez udostępnianie zbiorów sztuki od 1886 r., dziś stanowi oddział Muzeum Narodowego w Poznaniu. Łączenie dwóch funkcji, prywatnej rezydencji wiejskiej z udostępnianiem publiczności zbiorów sztuki, należało wówczas do rozwiązań prekursorskich, dziś jest powszechnie znane.

Gołuchów traktowany jest również jako wspólne dzieło Izabeli Czartoryskiej i jej męża Jana Działyńskiego, szczególnie w początkowym okresie jego tworzenia, kiedy zakładano park krajobrazowy z wydzielonym ogrodem dendrologicznym, jako miejscem kolekcji drzew i krzewów sprowadzanych ze szkółek europejskich i aklimatyzowanych w warunkach Wielkopolski. Izabela Czartoryska radziła się męża, nie tylko w sprawach zieleni, korzystając z jego doświadczeń nabytych przy aklimatyzowaniu drzew, szczególnie iglastych, w ogrodach Działyńskich w Kórniku. Także w kształtowaniu architektury przebudowywanego zamku, Jan Działyński wyrażał opinie, które najczęściej były przyjmowane i realizowane⁴.

Decyzję o zatrudnieniu ogrodnika również podjęli razem. Poszukiwali kandydata na stałą posadę, oczekiwali od niego wszechstronnej znajomości zawodu, popartego praktyką. Zadaniem przyszłego ogrodnika miało być założenie parku przyzamkowego i jednocześnie „kierowanie się na ogrodnika architekta”. Tworzenie parku i ogrodu przyzam-

Ryc. 1, 2. Widok zamku w Gołuchowie przed 1876 r., strona północna, akwarela sygn. R. Jungmann wg Kąsinowska R., 1993, *Gołuchów*, Poznań (źródło: Archiwum WKZ w Poznaniu)

Fig. 1, 2. View of the castle in Gołuchów from before 1876, northern side of the castle, watercolor, signed R. Jungmann, by Kąsinowska R., 1993, *Gołuchów*, Poznań (source: Archive of the Voivodship Conservator of Monuments in Poznań)

kowego powierzono Adamowi Kubaszewskiemu. Adam Kubaszewski⁵ był ogrodnikiem Jana Działyńskiego i Izabeli Czartoryskiej, jest uznanym architektem parku gołuchowskiego⁶.

Ogród przyzamkowy

The garden adjacent to the castle

Ogród przyzamkowy w Gołuchowie był założony w pierwszej kolejności. Kształt ogrodu ujęty został na planie sygnowanym przez Adama Kubaszewskiego i datowanym „Gołuchów w marcu 1884”⁷. Ogródnik prowadzone prace założeniowe opisał w dzienniku⁸, przekazał, iż park w 1883 r. był już częściowo urządzony, zgodnie z przyjętym szkicem z 1878 r. Szkic ten jest uznany za jeden z pierwszych planów parków wykonanych przez ogrodnika Polaka, niestety zachował się tylko w ogólnym zarysie i bez skali⁹. Natomiast plan ogrodu przyzamkowego w Gołuchowie z 1884 r. jest narysowany w skali i przedstawia urządzenie zieleni z opisem posadzonych roślin¹⁰. Wskazuje na obszar ogrodu przyzamkowego, który zlokalizowany był od strony północnej. W pewnym oddaleniu od zamku, w kierunku wschodnim znajdował się ponadto ogród pożyteczny: sad i warzywnik.

Urządzenie ogrodu przyzamkowego wiązało się z modernizacją fosy istniejącej przy dawnym zamku Leszczyńskich, zakładając

ogród wyrównano teren przy zamku od strony północnej (ryc. 1, 2). Ściana północna zamku, odpowiednio do charakteru terenu, pozostawała strzelista również, zachodnia część zamku miała cechę obronną, co wynikało z naturalnego położenia. Fosa ze względu na ukształtowanie gruntu przebiegała, wzdłuż południowej ściany, której dno było podwyższone od strony zachodniej i opadało ku wschodowi, zajmowała częściowo miejsce przy wjeździe. Brama zamku w Gołuchowie zawsze¹¹ znajdowała się w skrzydle wschodnim¹².

Ogród przyzamkowy przedstawiał szeroką przestrzeń trawnika z luźno rozmieszczonymi klombami róż i krzewów¹³. Znany z widoku na planie Adama Kubaszewskiego (1884), wskazuje na podobieństwa z ryciną w książce księcia Hermana Pücklera dokumentującą założony przez niego park w Muskau¹⁴. Niejednokrotnie zwracano uwagę na związki planistyczne parku w Muskau i Gołuchowie¹⁵. Cechy wspólne są widoczne również w kompozycji ogrodu przyzamkowego.

Ogród przyzamkowy oglądany był z tarasu widokowego, utworzonego z jednej z czterech baszt dawnego zamku Leszczyńskich. Ruina tej jednej baszty nie została odrestaurowana. Na jej fundamencie powstał belweder otwierający widok z wąskiego i podłużnego podwórza (ryc. 3, 4). Mała architektura dziedzińca oraz detal zdobniczy zaprojektowany został przez architekta francuskiego Maurice Auguste Ouradou¹⁶ (ryc. 7,

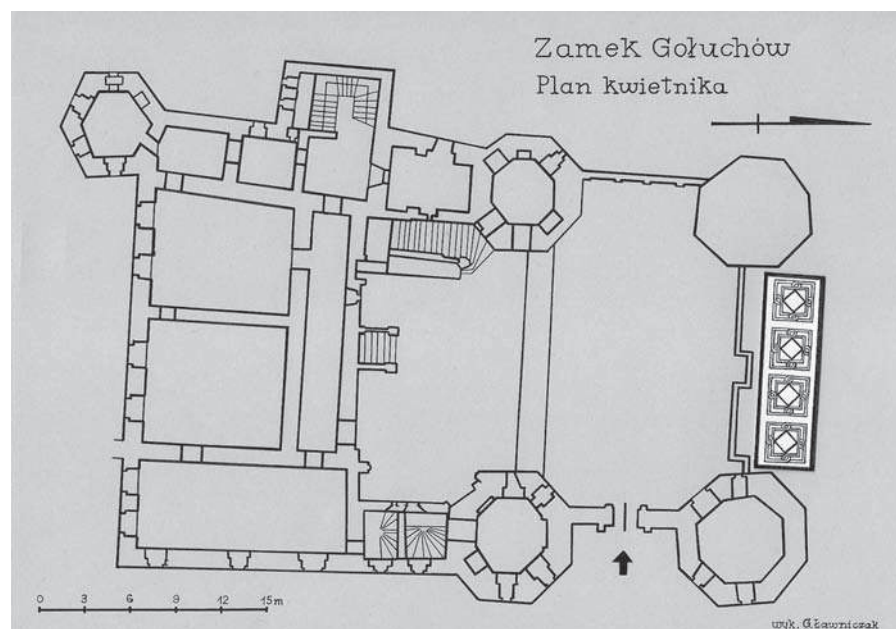

Ryc. 3, 4. Zieleni w gołuchowskim parku na fotografiach R. S. Ulatowskiego sprzed 1932 r. (źródło: Archiwum Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu)

Fig. 3, 4. Greenery in park of Gołuchów on R. S. Ulatowski's photos before 1932 (source: Archive of the Voivodship Conservator of Monuments in Poznań)

Ryc. 5. Kwietnik gołuchowski na planie zamku (rys. G. Ławniczak)

Fig. 5. The Gołuchów flower bed on the castle plan (fig. by G. Ławniczak)

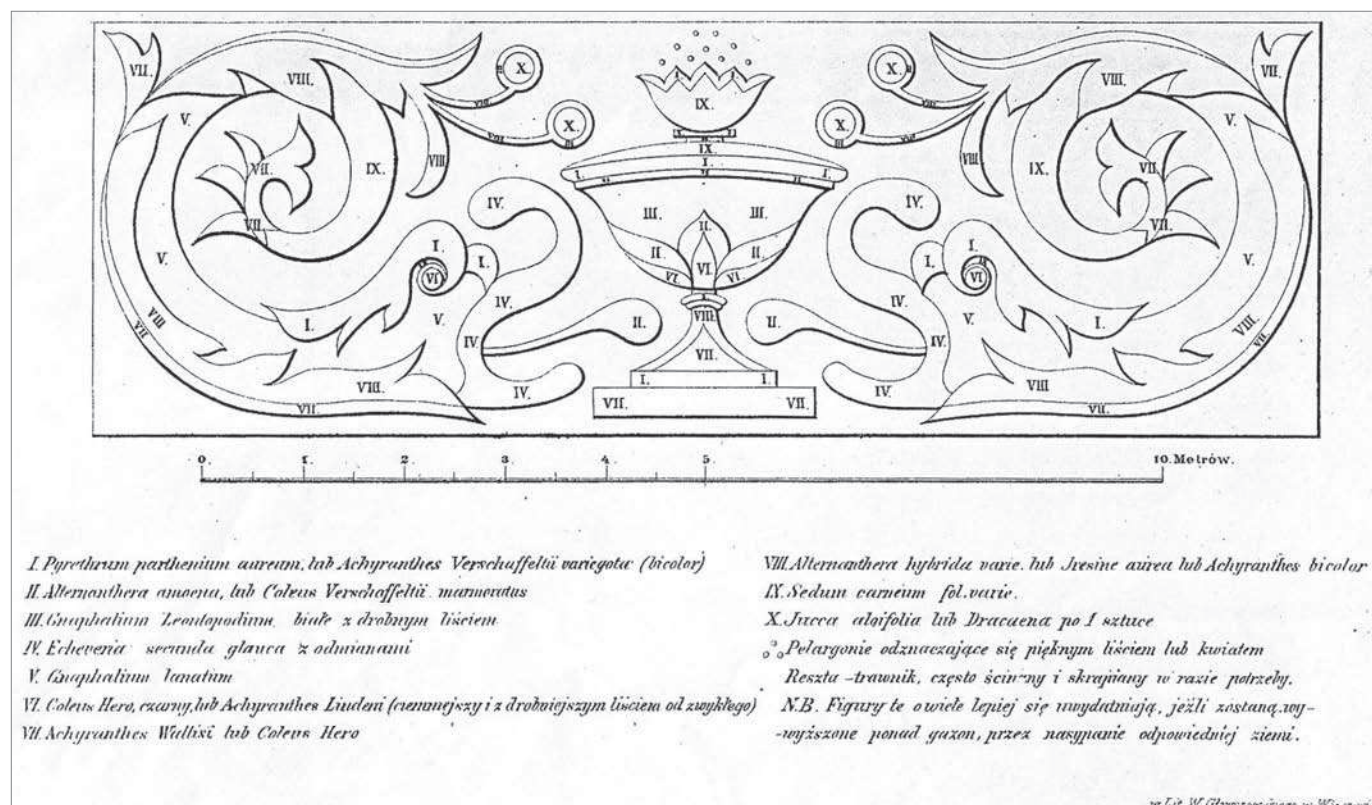

8). Belweder, wystawiony wówczas, jako punkt widokowy na park krajo-
brazowy pozostał w niezmienionym
kształcie.

Kwietnik w ogrodzie przyzamkowym

The flower bed in the garden
adjacent to the castle

W ogrodzie przyzamkowym,
eksponowane, stałe miejsce zajmo-
wał rozległy kwietnik kobiercowy
(ryc. 5). Kompozycja kwietnika go-
łuchowskiego została przedstawiona
na planie Adama Kubaszewskiego
zamieszczonym w czasopiśmie
„Ogrodnik Polski” w roku 1882¹⁷

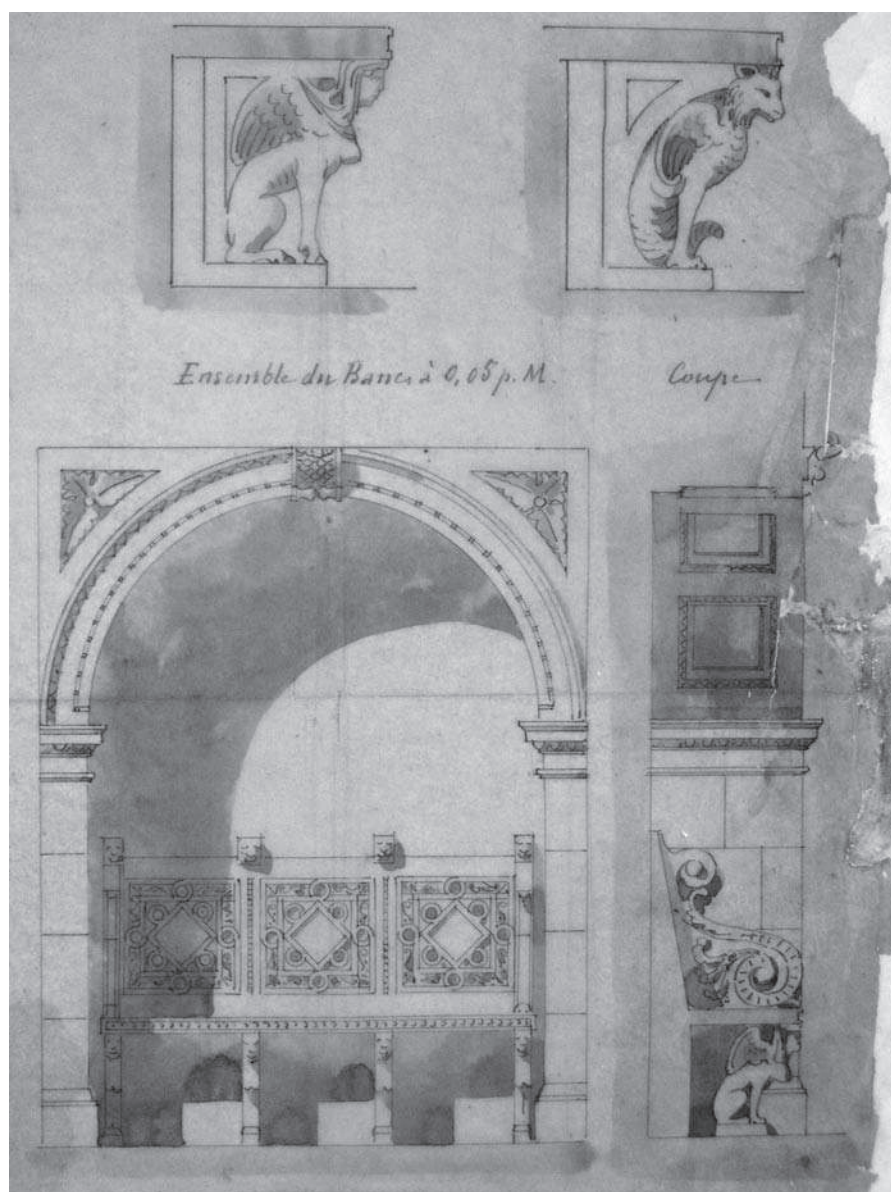

Ryc. 6. Plan głównego kwietnika w Gołuchowie A. Kubaszewskiego, zamieszczony i opisany w czasopiśmie „Ogrodnik Polski”, 1882 r.

Fig. 6. The plan of the main flower bed in Gołuchów of A. Kubaszewski, contained and described in the journal “Polish Gardener”, 1882.

(ryc. 6), w nawiązaniu do wcześniejszego artykułu o Parku w Gołuchowie¹⁸. Można też uznać, że właśnie ten kwiatnik, jako pierwszy powstał przy nowo wzniesionym Zamku – Muzeum. Znajdował się, według przekazu Adama Kubaszewskiego, przy fasadzie zamku od strony północnej. Zakładany był każdego roku, na specjalnie przygotowanym, po części z niwelacji terenu, tarasie ziemnym, obmurowanym, o wymiarze 100 mk., pozostało po nim miejsce¹⁹. Na rysunku Adama Kubaszewskiego jako motywy kwiatnika przedstawione zostały dwa delfiny, które przedziela wazon. Wzór naśladuje, co zaznaczono w opisie, liczne w podobnym guście rzeźby wykonane w piaskowcu na arkadach, gzymśach i balustradach zamku.

Kolejne kompozycje kwiatników w ogrodzie przyzamkowym również były utrzymywane w stylu historycznym. O ich pięknie wspomina Marian Sokołowski – historyk sztuki z Krakowa, kiedy zwiedzał Gołuchów w 1886 r., po zakończeniu budowy Zamku – Muzeum przez Izabelę Czartoryską²⁰. Był pod wrażeniem tego miejsca, relacjonował – *wstępując na wschodnią platformę dziedzińca zamkowego i cofając się po kilku lekkich stopniach od fasady zachodniej, dochodzi się do kamiennej balustrady otaczającej ośmio-boczny belweder – z tego miejsca otwiera się widok na park*. Wynika z relacji, iż z pozycji tarasu, punktem widokowym był również „murowany, rzeźbiony balkon – u jego

Ryc. 7, 8. Projekty zamku w Gołuchowie M. A. Ouradou, po 1876 r.
(źródło: Archiwum WKZ w Poznaniu)

Fig. 7, 8. Castle projects in Gołuchów made by M. A. Ouradou, after 1876
(source: Archive of the Voivodship Conservator of Monuments in Poznań)

Ryc. 9. Strona tytułowa traktatu architektonicznego *Il terzo Libro di Sebastiano Serlio... de le antiqvita*, 1540 (źródło: Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk)

Fig. 9. Title page of the architectural treatise *Il terzo Libro di Sebastiano Serlio... de le antiqvita*, 1540 (source: Library of the Poznań Society of Friends of Arts and Sciences)

Kwietnik na dziedzińcu zamkowym

The flower bed in the courtyard of the castle

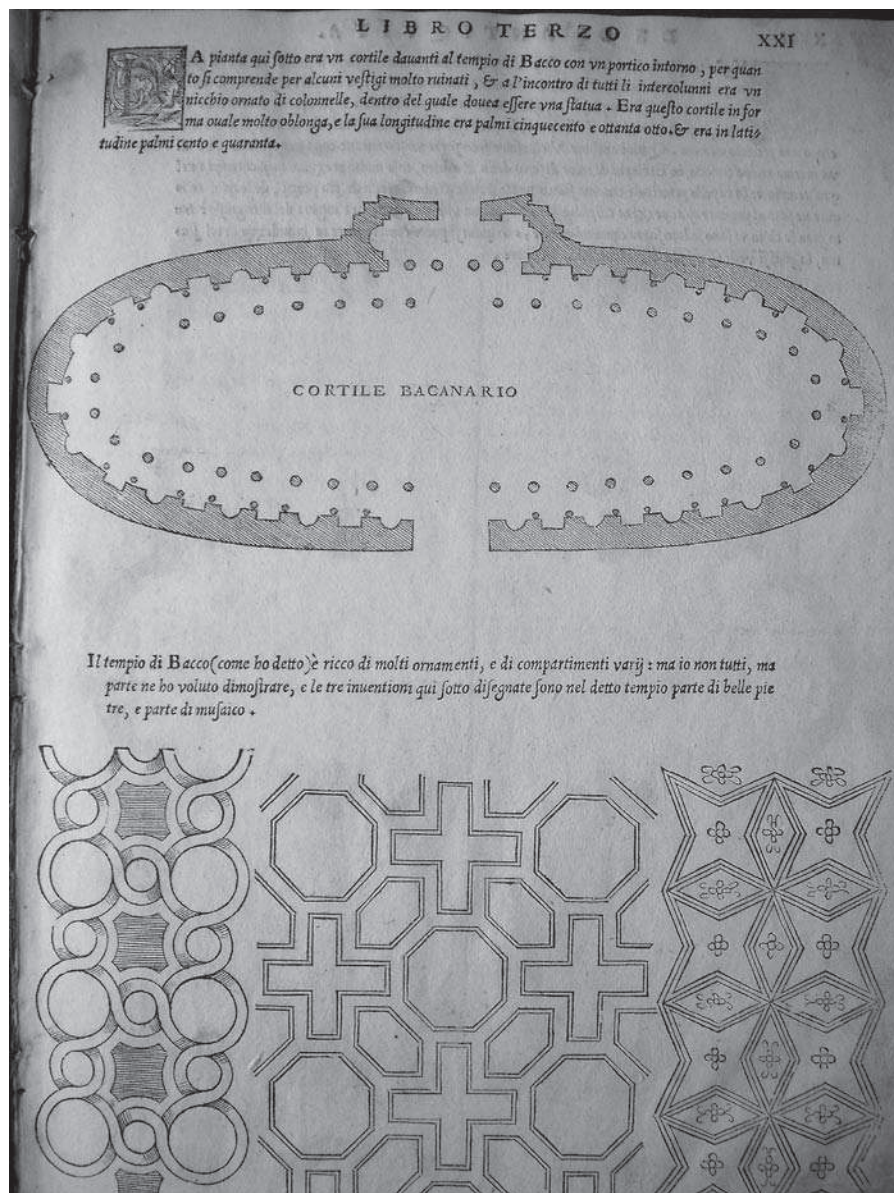
Adam Kubaszewski w swoim *Notatniku...*²³ opisał jeszcze inny kwietnik gołuchowski – kompozycję z kwiatów ciętych. Pod datą 23.09.1888 (niedziela) zapisał, iż ... *ułożył na dziedzińcu zamkowym tarcz z różnych astrów i koronę, dedykując Księżnie*. Opis kompozycji i odręczny rysunek Adama Kubaszewskiego wskazuje, że była to tarcz (owal), rozplanowana poziomo z koroną umieszczoną pośrodku. Korona jako element przestrzenny tej kompozycji, została utworzona z żółtych i purpurowych kwiatów. Wnętrze kwietnika wypełniały różne astrы ułożone na planie gwiazdy, w odcieniach od białych do ciemno-niebieskich. Tarcz tego specyficznego kwietnika, ułożonego okazjonalnie z kwiatów, zamykała obwódka, pąsowa z napisem z białych kwiatów: *VIVE LA PRINCESSE ROYALE*.

Geneza kwietników z obrazami i napisami wywodzi się z ogrodów niemieckiego księcia Hermana Pücklera w Muskau XIX w.²⁴. Zwraca się uwagę na bliskie związki ogrodów w Gołuchowie i Muskau²⁵. Dekoracja okazjonalna z astrów ułożonych ku przyjemności Księżnej, należała zapewne do zdarzeń dnia codziennego.

stóp, rozciągał się prostokątny rabat kwiatowy, arabeska o renesansowym desenie, wyjętym z włoskich wzorów budowlanych Serlio²¹ (ryc. 9, 10).

Adam Kubaszewski w opisie do rysunku kwietnika (1882)²², przekazuje, iż kompozycja w nawiązaniu do miejsca historycznego, wyjęta została z wzornika średniowiecznego dzieła włoskiego, traktującego o architekturze i ogrodnictwie ozdobnym. Wybrany wzór, w ocenie ogrodnika, współgrał z przestrzenią parku oraz dobrze harmonizowa-

wał ze stylem włosko-francuskim, w którym zamek został zbudowany. Poprzez formę przenosił „cechy starożytne”, utrzymywane przez Izabelę Czartoryską w architekturze nowo wzniesionego zamku oraz w jego otoczeniu. Ogrodnik w opisie planu kwietnika zwrócił też uwagę na walory estetyczne projektu: *widok na kobierzec kwiatowy był efektowny, uwydatniał zarysy figur i grę kolorów na tle świeżej zieleni trawników*.

Ryc. 10. Strona XXI traktatu architektonicznego Sebastiano Serlio *Il terzo Libro... Il tempio di Bacco (come no detto) è ricco di molti ornamenti...*, wzory stosowane jako motywy kwietników w XIX w.

Fig. 10. Page XXI of the architectural treatise by Sebastiano Serlio: *Il terzo Libro... Il tempio di Bacco (come no detto) è ricco di molti ornamenti...*, the patterns used as floral motifs in flower beds in the 19th c.

thes). W tym zestawie znalazł się również złoty rumianek (złocień murana) (*Pyrethrum parthenium aureum* (syn. *Chrysanthemum parthenium*).

Pośród gołuchowskich roślin kobiercowych zostały ujęte także dekoracyjne ze względu na srebrne liście kocanki (*Gnaphalium*). W kompozycji kwietnika znajdowały ponadto miejsce sukulentki, wyróżniające się grubymi i mięsistymi pędami i liśćmi; w spisie gołuchowskim były to: eszeweria (*Echeveria* w różnych odmianach, jak zaznaczono) oraz rozchodnik (*Sedum*). Nie zabrakło też jukki (*Yucca*) wymiennie z draceną (*Dracaena*) w centralnym miejscu kwietnika, jak zaznaczono po jednej sztuce.

Rośliny z kwietnika gołuchowskiego, spisane w 1882 r., przedstawiały introdukty. Należały do asortymentu zieleni ozdobnej, sprowadzone do Europy przede wszystkim ze względu na ich walory dekoracyjne – do upiększania zakładanych wówczas parków w stylu krajobrazowym (wykorzystywane również na klombach w miastach europejskich²⁸). Pochodziły z ciepłych krajów, wymagały szczególnych warunków oranżeryjnych i umiejętności prowadzenia w czasie zimy. W warunkach klimatycznych Wielkopolski, w cieplarniach przechowywano zimą: ozdobne drzewka południowe – śródziemnomorskie w donicach, rośliny kwietników kobiercowych, które latem zdobiły ogród.

Adam Kubaszewski w korespondencji do Izabeli Czarторыskiej

Rośliny z gołuchowskich kwietników

The plants from the flower beds in Gołuchów

Wykaz roślin kwietnika gołuchowskiego zamieszczony został przy planie Adama Kubaszewskiego z 1882 roku, wskazuje na rośliny

obcego pochodzenia. Charakteryzowały się ozdobnym liściem, wyszczególniona została alternantera (*Alternanthera*), którą Adam Kubaszewski proponuje stosować wymiennie z koleusem (*Coleus*) lub z iresyną²⁶ (*Iresine*).

Koleus, w spisie kwietnika gołuchowskiego zaznaczony jako *Coleus verschaffeltii* (częściej stosowana nazwa *Coleus blumei*) czyli koleusy ozdobne o wielobarwnych liściach, proponowane są zastępczo w obsadzeniu z achyrantesem²⁷ (*Achyran-*

Ryc. 11. Motywy rabatowe i spis roślin, kanon kwietników kobiercowych, 2 poł. XIX w.
Wg Hampel W., 1896, *Die moderne Teppichgartnerei*, Berlin

Fig. 11. Flower bed patterns and a list of plants, canon of carpet flower beds, second half of the 19th c., by Hampel W., 1896, *Die moderne Teppichgartnerei*, Berlin

wspominał o pracach w szklarniach, pod datą listu 3.02.1885 r. przekazał: *...utrzymywane w porządku oranżerie i ananasarnia...na inspektach pozasiewano pierwsze jarzynki, a w cieplarniach rozpoczęto rozmnażanie kwiatów na kłomby... w miesiąc później 3.03.1885 napisał: ...przeniesiono młodsze rośliny ananasowe do świeżo założonych inspektów, w ananasarni zasadzono nieco malin i truskawek na wczesny owoc, także rozmnażanie roślin na kwietniki kobiercowe obecnie się praktykuje...*²⁹.

Rośliny kobiercowe pochodzenia zagranicznego, również kwiaty cięte, generalnie sprowadzano do Wielkopolski przede wszystkim z Berlina i Drezna³⁰.

Nowością dla Europejczyków była wówczas alternantera przywieziona z Brazylii, stosowana w uprawach europejskich od 1864 r.³¹. Równocześnie upowszechniana była w Europie iresyna sprowadzona z Ameryki Południowej³². Obydwie rośliny znane również w Polsce, hodowane w Ogrodzie Botanicznym w Warszawie w 1827 r. – znalazły się w spisie³³ upraw wymagających specjalnych warunków szklarniowych, utrzymania w wysokich temperaturach.

Wyszczególniony w zestawie roślin kobiercowych koleus, przywieziony został do Europy z Jawy³⁴. Roślina ta o dekoracyjnych liściach żółto-czerwono-purpurowych, na Jawie zarastała plantacje kawy (w Polsce nazywana pokrzywką brazylij-

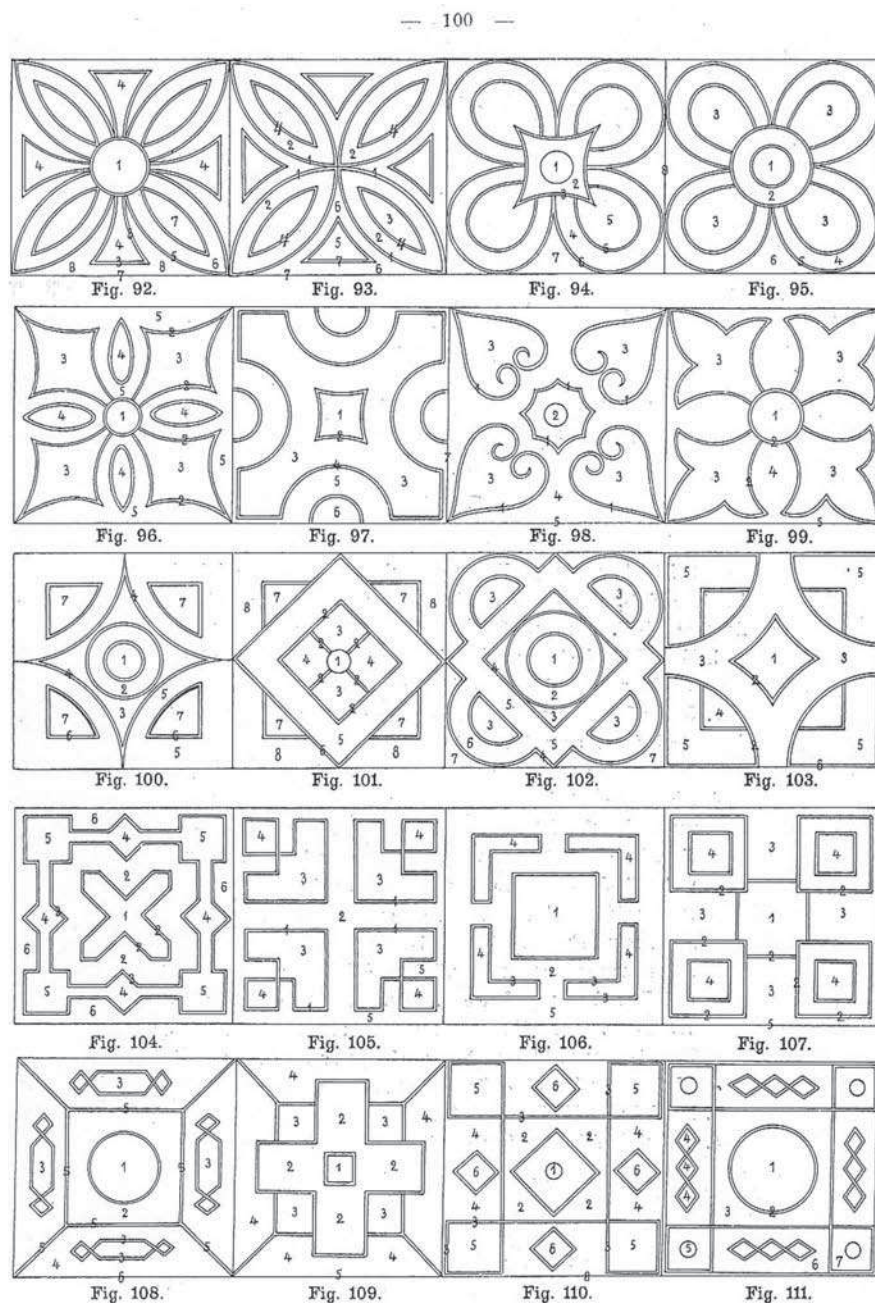

Fig. 92.

1. *Coleus „Hero“*.
2. Eine Reihe *Senecio Cineraria*.
3. *Helichrysum petiolatum*, ganz niedrig gehakt und kurz geschnitten.
4. *Iresine Wallisii*.
5. Eine Reihe *Alternanthera aurea nana*.
6. *Alternanthera amoena f. spectabilis*.
7. *Mesembrianthemum cordifolium fol. var.*
8. *Antennaria dioeca f. tomentosa*.
9. Einfassung: Buchsbaum oder *Cotyledon glauca f. rosacea*.

Fig. 93.

1. Konturen: *Sedum sarmentosum f. variegatum*.
2. *Alternanthera amoena f. spectabilis*.
3. *Mesembrianthemum cordifolium fol. var.*
4. *Festuca ovina f. glauca*.
5. *Alternanthera versicolor*.
6. *Sedum glaucum*.
7. Einfassung: *Cotyledon glauca*.

Fig. 94.

1. Gelbblättrige Pelargonien.
2. *Iresine Wallisii*.
3. *Chrysanthemum Parthenium aureum*.
4. *Alternanthera aurea nana*.
5. *Lobelia „Kais. Wilhelm“*.
6. Eine Reihe *Iresine Wallisii*, niedrig geschnitten.
7. *Mentha Pulegium f. villosa*.

Fig. 95.

1. Knollen-Begonien.
2. *Chrysanthemum Parthenium aureum*.
3. *Ageratum mexic. „Malvern Beauty“*.
4. *Alternanthera Bettzichiana aurea*.
5. *Cotyledon glauca*.
6. *Sedum glaucum*.
7. Einfassung: *Cotyledon glauca* oder Buchsbaum.

Fig. 96.

1. Pelargonien, gefüllt rotblühend.
2. Konturen: Buchsbaum oder *Chrysanthemum Parthenium aureum*.
3. *Iresine Wallisii*.
4. *Ageratum mex. nanum „Cannels Dwarf“*.
5. *Mesembrianthemum cordifolium fol. var.*

Fig. 97.

1. Knollen-Begonien.
2. *Chrysanthemum Parthenium aureum*.
3. Weissblättrige Pelargonien.
4. Eine dichte Reihe *Iresine Wallisii*.
5. *Lobelia Erinus „Andrew Holmes“* oder „Kaiser Wilhelm“.
6. *Alternanthera Bettzichiana*.
7. Einfassung: *Cotyledon glauca f. rosacea* oder Buchsbaum.

Fig. 98.

1. Konturen: *Chrysanthemum Parthenium aureum*.
2. Gefüllte rosa Pelargonien.
3. *Ageratum mex. nan.*
4. *Alternanthera Bettzichiana*.
5. Einfassung: *Cotyledon glauca* oder Buchsbaum.

Fig. 99.

1. Rotgefüllte Pelargonien.
2. *Helichrysum petiolatum*.
3. *Coleus Verschaffeltii*.
4. *Mesembrianthemum cordifolium fol. var.*
5. Einfassung: Buchsbaum.

Fig. 100.

1. Knollen-Begonien.
2. Weissblättrige Pelargonien.
3. *Lobelia Erinus „Kaiser Wilhelm“*.
4. *Alternanthera aurea nana*.
5. *Alternanthera amoena f. spectabilis*.
6. *Festuca ovina glauca*.
7. *Alternanthera versicolor*.

Fig. 101.

1. Eine Agave.
2. *Sedum sarmentosum f. var.*
3. *Mesembrianthemum cordifolium fol. var.*
4. *Alternanthera amoena f. spectabilis*.
5. *Ageratum mexicanum „Cannels Dwarf“*.
6. *Alternanthera Bettzichiana f. aurea*, 1 Reihe.
7. *Festuca ovina f. glauca*.
8. *Alternanthera amoena f. spectabilis*.

Fig. 102.

1. Knollen-Begonien.
2. *Chrysanthemum Parthenium aureum*.
3. *Alternanthera versicolor*.
4. *Alternanthera Bettzichiana aurea*.
5. *Alternanthera amoena f. spectabilis*.
6. *Ageratum mex. nan.*
7. *Sedum glaucum*.
8. Einfassung: *Festuca ovina f. glauca* oder Buchsbaum.

Fig. 103.

1. Gefüllte Pelargonien.
2. *Chrysanthemum Parthenium aureum*.
3. *Iresine Wallisii*.
4. *Mesembrianthemum cordifolium fol. var.*
5. *Lobelia Erinus „Kaiser Wilhelm“*.
6. Einfassung: *Alternanthera Bettzichiana aurea* oder Buchsbaum.

Fig. 104.

1. *Ageratum mex. nan.*
2. *Alternanthera Bettzichiana aurea*.
3. Konturen: *Sedum sarmentosum*.
4. *Alternanthera versicolor*.
5. *Lobelia Erinus „Kaiser Wilhelm“*.
6. *Antennaria dioeca f. tomentosa*.

Fig. 105.

1. Konturen: *Cotyledon glauca*.
2. *Lobelia Erinus „Andrew Holmes“*.
3. *Alternanthera amoena f. spectabilis*.
4. *Alternanthera versicolor*.
5. *Sedum glaucum*.

Fig. 106.

1. Knollen-Begonien.
2. *Mesembrianthemum cordifolium fol. var.*
3. *Festuca ovina f. glauca*.
4. *Alternanthera versicolor*.
5. *Ageratum mex. nanum „Cannels Dwarf“*.

Fig. 107.

1. Knollen-Begonien.
2. *Chrysanthemum Parthenium aureum*.
3. Gelbblättrige Pelargonien.
4. *Lobelia* oder *Ageratum mex. nanum*.
5. Einfassung: *Santolina Chamaecyparissus f. tomentosa*.

Fig. 108.

1. Pelargonien, rotgefüllt.
2. *Lobelia Erinus „Kaiser Wilhelm“* oder *Ageratum mexic. „Cannels Dwarf“*.
3. *Cotyledon glauca*.
4. *Alternanthera amoena f. spectabilis*.
5. *Alternanthera Bettzichiana f. aurea*.
6. Einfassung: *Festuca glauca*.

Fig. 109.

1. Eine gelb-bunte Agave.
2. *Ageratum mex. nan.*
3. *Mesembrianthemum cordifolium fol. var.*
4. *Alternanthera amoena f. spectabilis*.
5. *Alternanthera Bettzichiana*.

Fig. 110.

1. Gelbblättrige Pelargonien.
2. *Lobelia „Kais. Wilhelm“*.
3. Konturen: *Cotyledon glauca f. rosacea*.
4. *Alternanthera Bettzichiana f. aurea*.
5. *Lobelia Erinus compacta nana alba*.
6. *Cotyledon glauca*.
7. Einfassung: *Alternanthera metallica grandis*.

Fig. 111.

1. Knollen-Begonien.
2. Einfassung um die Begonien: *Chrysanthemum Parthenium aureum*.
3. *Iresine Wallisii*.
4. *Cotyledon glauca rosacea*.
5. Eine grosse *Cotyledon gibbiflora f. metallica*.
6. *Alternanthera Bettzichiana*.
7. *Sedum glaucum*.

ską). *Coleus verschaffeltii* sadzony na kwietniku gołuchowskim należy właśnie do coleusów o ozdobnych, wielobarwnych liściach. W zestawie gołuchowskim roślin ozdobnych stosowany był wymiennie z achyrantesem, w prowadzeniu klombów mógł być rozpinany lub strzyżony.

Wymienione przez Adama Ku-baszewskiego kocanki *Gnaphalium* (syn. *Helichrysum*) na kwietniku gołuchowskim, wcześniej znane z książki Izabeli Czartoryskiej „*Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*” (1805) pochodziły z Ameryki Południowej (Przylądek Dobrej Nadziei)³⁵. W warunkach warszawskiego Ogrodu Botanicznego wyhodowano czternaście odmian tej rośliny (1827)³⁶. Również sukulentki znane były już wcześniej. *Sedum*–rozchodnik, roślina rosnąca w naturze prawie na całym świecie, została wyszczególniona w książce Izabeli Czartoryskiej, jako zagraniczna znajdująca się w Polsce³⁷. Wymieniona pośród roślin kwietnika gołuchowskiego eszweria glauca – liście w formie rozet w kolorze sinoniebieskim, w naturze spotykana w suchych regionach obu Ameryk, Meksyku i Kalifornii³⁸. Dobrze znany w ogrodach polskich był złoty rumianek, opisany w pierwszej polskiej książce o sztuce zakładania ogrodów przez Izabelę Czartoryską (1805), jako złotokwiat ogrodowy, stokroć z pełnym kwiatem.

Rośliny zastosowane na kwietniku gołuchowskim, według planu z 1882 r., wskazują na początki ich introdukcji. Dzisiaj znane są wyłącz-

nie jako kwiaty doniczkowe, proponowane do upiększania wnętrz, reprezentują nowy produkt handlowy w branży zieleni ozdobnej, dostarczane według gustu i zapotrzebowania klientów³⁹.

Kwietniki kobiercowe 2 poł. XIX w.

Patterned flower beds
from the second half of the
nineteenth century

Opisane rośliny, ujęte na planie głównego kwietnika w Gołuchowie, przez Adama Kubaszewskiego, były to: alternantera, koleus, iresyna, achyranthes; z sukulentów: eszeweria, rozchodnik – sedum oraz jukka i dracena, związane są historycznie z kwietnikami kobiercowymi, używane w ogrodach 2 poł. XIX w.⁴⁰. Ich zastosowanie wynikało z rozwoju zainteresowań botanicznych i kolekcjonerskich roślinami importowanymi z różnych stref klimatycznych. Twórcy parków poszukiwali nowego materiału roślinnego, by upiększać swoje kompozycje ogrodowe i przysparzać splendoru rezydencjom europejskim.

Egzotyczne rośliny pozyskiwano z firm i towarzystw ogrodniczych, które zakładano w celach handlowych. By sprostać panującej modzie, specjaliści wysłannicy – botanicy, poszukiwali i dostarczali rzadkich okazów roślin, mogących znaleźć zastosowanie w ogrodach

i cieplarniach Europy. W guście sztuki ogrodowej 2 poł. XIX w. było również projektowanie kwietników na motywach wzorników architektonicznych. Do kanonu kwietników kobiercowych 2 poł. XIX w., należało właśnie stosowanie nowych, introdukowanych wówczas roślin⁴¹ (ryc. 11). Rośliny kwietnika, poznane z opisu planu Adama Kubaszewskiego, nie były przedmiotem hodowli w Gołuchowie z zamiarem tworzenia kolekcji rzadkich roślin – egzotycznych. Uprawiano je dla ozdoby, służyły upiększaniu otoczenia zamku.

Adam Kubaszewski prezentując kwiaty z zamku gołuchowskiego na wystawach ogrodniczych, również plany ogrodów, pisma i dzieła dotyczące ogrodnictwa, rekomendowany był jako „ogrodnik artystyczny”⁴². Kwiaty z ogrodu artystycznego XIX w., przedstawiały przede wszystkim rzadkie gatunki z katalogów zakładów i towarzystw ogrodniczych, choć niewątpliwie zachwycało ich artystyczne piękno.

„Ogrodnik artysta” – „Ogrodnik architekt”

„Artist-gardener” –
„Landscape architect”

Określenia dziewiętnastowieczne – „ogrodnik artystyczny” i „ogrodnik architekt” wskazują na pewną specyfikę prowadzonych prac, wykonywanych zawodowo według etyki i sztuki ogrodniczej.

Izabela Czartoryska i jej mąż Jan Działyński poszukując ogrodnika na posadę w Gołuchowie, stawiali kandydatowi wysokie wymagania, oczekując od niego wszechstronnej znajomości zawodu, popartej praktyką. Przyszły ogrodnik zakładając park przyzamkowy, miał jednocześnie *kierować się na ogrodnika architekta: zbierać noty, pisać dziennik, tłumaczyć obcą literaturę, przygotowywać książkę o sztukach drzew iglicowych, zimotrwałych*” itp.⁴³.

Ogrodnik architekt w pracach planistycznych stosował zasady sztuki ogrodowej – nowe wówczas koncepcje parków krajobrazowych, w guście angielskim (Landschaftsgaertnerei).

Ogrodnik artysta (Kunst-gaertner) projektował ogrody (rabaty kwiatowe) według reguł geometrycznych, w stylu starofrancuskiego i włoskiego, w otoczeniu (na osi) rezydencji. Stosował nowe rośliny ozdobne sprowadzane z różnych stron świata.

„Ogrodnikami artystycznymi” nazywano także w II poł. XIX w. zajmujących się handlem i hodowlą rzadkich roślin egzotycznych, „sztucznym sposobem” czyli w cieplarniach. Podobnie uprawa rzadkich owoców i warzyw, również należała do specyfiki ogrodu artystycznego⁴⁴.

Owoce południowe były prowadzone w Gołuchowie z użyciem specjalnych urządzeń i z zastosowaniem szczególnych sposobów ich pielęgnacji. Zebrane doświadczenia z tej hodowli, opisane zostały przez Adama Kubaszewskiego w książce

Owoce południowe brzoskwinie, morele, winokrzewy i figi w naszym kraju⁴⁵. Wyjątkowość kolekcji dendrologicznych także odpowiadałaby specyfice dziewiętnastowiecznych ogrodów artystycznych. Kolekcję drzew iglastych w Gołuchowie, założono na powierzchni 5 hektarów, w odległości 1 km na północ od zamku, zinwentaryzował ją Adam Kubaszewski, kiedy objął posadę w Gołuchowie⁴⁶.

Adam Kubaszewski relacjonując prace w ogrodzie gołuchowskim – zachowały się rękopisy oraz artykuły drukowane, doświadczeniom sadowniczym poświęcił książki – dopisywał kolejne rozdziały swojej obszernej monografii gołuchowskiego ogrodu. Pozostawił znaczące prace piśmiennicze, tym wyróżnia się z grona dziewiętnastowiecznych grodników⁴⁷. W projektach gołuchowskich przeniósł wiedzę o zasadach i sztuce zakładania kwietników kobiercowych w 2 poł. XIX wieku.

Grażyna Ławniczak

Historyk sztuki
Konservator zabytkowych ogrodów
Art historian
Restorer of historic gardens

Przypisy

¹ Gołuchów – plany zamku wykonane dla Izabeli Czartoryskiej przez architektów: Zygmunta Gorgolewskiego, Józefa Kajetana Janowskiego oraz Maurice Auguste Ouradou. Por. Kąsinowska R., 1993, *Gołuchów. Rezydencja magnacka w świetle źródeł*, Poznań.

² Czartoryska I., 1805, *Myśli różne o sposobie zakładania ogrodów*, Wrocław. Książka wyda-

na przez W.B. Korna, kolejne wydania w latach 1807–1808.

³ Gołuchów – zespół muzealny i przyrodniczy w założeniu miał służyć nauce i społeczeństwu polskiemu, przesłanie to jest aktualne do dzisiaj.

⁴ Kąsinowska R., 1993, *Gołuchów. Rezydencja magnacka w świetle źródeł*, Poznań. Autorka niejednokrotnie wskazała na źródła dokumentujące wspólny cel Izabeli Czartoryskiej i Jana Działyńskiego w Gołuchowie.

⁵ Adam Kubaszewski (1847–1927) zatrudniony jako ogrodnik od 1876 r., związany z Gołuchowem przez całe swoje życie.

⁶ Ławniczak G., 2003, *Adam Kubaszewski, ogrodnik Jana Działyńskiego i Izabeli Czartoryskiej z Gołuchowa* [w:] „Studia i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej”, Poznań, nr 5.

⁷ Ib., s. 37. Por. Ryc. 6. Plan ogrodu przyzamkowego w Gołuchowie. W prawym dolnym rogu napis: *Gołuchów w marcu 1884. A. Kubaszewski*. Fundacja Książąt Czartoryskich przy Muzeum Narodowym w Krakowie.

⁸ *Notatnik dotyczący prac prowadzonych w parku w latach 1876–1883* ...rkps A. Kubaszewskiego znajduje się w Ośrodku Kultury Leśnej w Gołuchowie.

⁹ Ławniczak G., op. cit., s. 34–35.

¹⁰ Plan zamieszczony w książce Róży Kąsinowskiej, *Gołuchów...* op. cit., ryc. 140, nie jest rysunkiem A. Kubaszewskiego, ponieważ oryginał z 1884 r. nie jest oznakowany numerycznie.

¹¹ Jakimowicz T., 1955, *Zamek Leszczyńskich w Gołuchowie* [w:] „Biuletyn Historii Sztuki”, Warszawa, z. 1, s. 126–139; Jakimowicz T., 1957, *Zamek w Gołuchowie* [w:] „Studia Muzealne”, Poznań, t. III, s. 7–51, Muzeum Narodowe w Poznaniu.

¹² Gołuchów – fosa, projekt M.A. Ouradou [w:] Kąsinowska R., op.cit., s. 123. Opis fosi Sokołowski M., 1886, *Gołuchów* [w:] „Studia i Szkice z Dziejów Sztuki i Cywilizacji”, Kraków, t. I, s. 334.

¹³ Broda J., 1990, *Park gołuchowski w opisie Adama Kubaszewskiego z 1880 r.* [w:] „Studia

i Materiały Ośrodka Kultury Leśnej w Gołuchowie”, Warszawa, Poznań, nr 2. Drzewa i krzewy zaznaczono na planie z 1884 r.: *Carya alba*, *C. amara* i *C. porcina* (orzesznik pięciolistkowy, o. gorzki i o. gładki), *Liriodendron tulipifera* (tulipanowiec amerykański), brzość (wiąz górski), lipa, *Juniperus virginiana* (jałowiec wirgiński), *Syringa vulgaris* (lilak zwyczajny, odm. Charles X), *Deutzia crenata* (żylistek szorstki, d.japoński), magnolie, *Acer laciniata* (klon, prawd. srebrzysty), najstarszy dąb „Dewajtis” 4 m obwodu, kolekcja koniferów (gat.iglastych), *Taxus* (cis), *Robinia* (prawd.) *pseudoacacia* var. *Decaisneana* (robinia biała, odm. różowa).

¹⁴ Wg A. Kubaszewskiego był to największy park w stylu angielskim, jaki powstał na początku XIX w. Zwrócił też uwagę na książkę Pückler H., 1834, *Anleitungen uber Landschaftsgartnerei*, Stuttgart. Por. Ławniczak G., op. cit., s. 36.

¹⁵ Jankowski E., 1938, *Dzieje ogrodnictwa od pocz. XIX w. do 1930*, Kraków, t. II, s. 193–195; Majdecki L., 1978, *Historia ogrodów*, Warszawa, s. 575.

¹⁶ Kąsinowska R., op. cit., s. 122.

¹⁷ Kubaszewski A., 1882, *Plan głównego kwietnika w Gołuchowie* [w:] „Ogrodnik Polski”, Warszawa, nr 20, s. 474–475. Autor grafiki Władysław Głowczewski (1843–1905) litograf i wydawca warszawski, od 1863 r. we własnym zakładzie wykonywał tablice chromolitograficzne dla wydawnictw przyrodniczych i medycznych polskich i obcych.

¹⁸ Kubaszewski A., 1880, *Park w Gołuchowie* [w:] „Ogrodnik Polski”, Warszawa, nr 9–10.

¹⁹ Kwietnik kobiercowy położony u stóp zamku gołuchowskiego, Kąsinowska R., op. cit., s. 100, 268, 270.

²⁰ Sokołowski M., op. cit., s. 334.

Również dla Wielkopolan było to miejsce szczególne, w relacji z wycieczki członków Towarzystwa Przemysłowego w Poznaniu zapisano: „W Gołuchowie mieści się cała skarbnica nauki i sztuki. Nie ma zawodu któryby z takiej wycieczki mógł skorzystać. Kto widział

Muzeum Poznańskie i Gołuchów, widział Europę w miniaturze – w małej próbie artystycznej”: *Wycieczka do Gołuchowa. Towarzystwa Przemysłowego w Poznaniu (1886-1890)* aut. R., druk zawiera stron 8, Biblioteka Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Poznaniu.

²¹ Sebastiano Serlio (1475–1553/1555) twórca traktatu architektonicznego, który składa się ogółem z 28 Ksiąg, w roku 1537, jako pierwsza została wydana Księga 4 [w:] Kowalczyk J., 1973, *Sebastiano Serlio a sztuka polska*, Wrocław i in., s. 37.

Traktat Sebastiano Serlio z pewnością znajdował się w Muzeum (Bibliotece) Izabeli Czarotowskiej w Gołuchowie. Również jeden z czterech zachowanych we wnętrzu zamku kominów jest wiernym powtórzeniem wzoru znajdującego się w czwartej księdze traktatu Sebastiano Serlio. Kąsinowska R., op. cit., s. 47. Por. Serlio S., *Libro quatro*, Venetia 1551, tabl. XLVII.

²² Por. przypis 17.

²³ Por. przypis 8.

²⁴ Radecka-Mynett M., 1980, *Kwietniki sezonowe*, Warszawa, s. 16.

²⁵ Por. przypis 15.

²⁶ Iresyna lub irezyna (pol.) Rak J., 1996, *Pielęgnowanie roślin pokojowych*, Warszawa.

²⁷ *Achyranthes* lub *aszyrantus* (pol.).

²⁸ Jankowski E., 1881, *Z podróży ogrodnika. Drezno* [w:] „Ogrodnik Polski”, Warszawa, nr 12–17. Opisane zostały „ładne zestawniki kobiercowe, nakreślone naprędce” w czasie pobytu w Dreźnie. Ułożone były z tych samych roślin, jakie występują na planie kwietnika gołuchowskiego z 1882 r.

²⁹ Listy Adama Kubaszewskiego do I. Czarotowskiej. Fundacja Książąt Czarotowskich, rkps s. 74–79.

³⁰ *Ogrodnictwo w Poznańskim. Korespondencja Adama Kubaszewskiego* [w:] „Ogrodnik Polski”, Warszawa 1894, nr 24, s. 562.

³¹ *Dictionary of Gardening. A Practical and Scientific Encyclopaedia of Horticulture*, red.

Chittenden Fred. J. Oxford 1956, vol. I, s. 92 (dat. 1865) Wprowadzenie do upraw nowej rośliny, opatrzone datą, odnosi się do hodowli i selekcji roślin, zamyka długotrwały proces przejścia gatunków ze stanowisk naturalnych do upraw.

³² *Ib.*, vol. II, s. 1062 (dat. 1864).

³³ *Spis roślin trebhauzowych, oranżeryowych i niektórych gruntowych, rozmnożonych w Ogrodzie Botanicznym Warszawskim w roku 1827* (Warszawa 1827) [aut. Szubert Michał], Estr. IV, 455. Biblioteka Kórnicka.

³⁴ *Dictionary of Gardening* (...) op. cit., vol. II, s. 526.

³⁵ *Z praktyki ogrodniczej. Onufry Nowakowski Ogrodnik z Sieniakowa* [w:] „Ogrodnik Polski”, Warszawa 1880, nr 9, s. 220.

³⁶ *Spis roślin trebhauzowych, oranżeryjnych* (...) w *Ogrodzie Botanicznym Warszawskim w roku 1827*, j.w.

³⁷ Sukulenty z kwietnika gołuchowskiego nie zostały bliżej opisane, współcześnie można wymienić: rozchodnik ostry (*Sedum acre*), r. biały (*S. album*), r. ościsty (*S. reflexum*), r. sześciokątowy (*S. sexangulare* L.) – pochodzi z Korei i Chin oraz rojnik murowy (*Sempervivum tectorum* L.) o dużych rozetach z końcówkami zabarwionymi na czerwono. Szczepaniak S., Lisiecka A., 2006, *Byliny ozdobne*, Poznań, s. 30–32. Ponadto rozchodnik (*Sedum rubrotinctum*) pochodzi z Meksyku. Rak J., 1996, *Pielęgnowanie roślin pokojowych*, Warszawa, s. 172.

³⁸ *Dictionary of Gardening* (...) op. cit., vol. II, s. 729 (dat. 1858) eszeweria (*Eszeweria pulvinata*) pochodzi z suchych regionów obu Ameryk, a zwłaszcza z Meksyku i Kalifornii, współcześnie roślina ozdobna, doniczkowa. Rak J., op. cit., s. 68.

³⁹ Rośliny znane z kwietnika gołuchowskiego, skatalogowane w 2 poł. XIX w. są współcześnie uprawiane, jako flora ozdobna – doniczkowa. Czekalski M., 1992, *Nowe rośliny ozdobne – klasyfikacja, pochodzenie i ocena*. Skirmiewice, s. 5–6.

⁴⁰ Raducka-Mynett M., 1980, *Kwietniki sezonowe*, Warszawa, s. 13–19.

⁴¹ Hampel W., 1896, *Die moderne Teppichgartnerei*, Berlin.

Zawiera wzory kwietników z zastosowaniem roślin wymienionych w spisie gołuchowskim. W. Hampel był dyrektorem ogrodu w Kopicach na Śląsku, w dobrach Schaffgotschów. Por. Ławniczak G., *Adam Kubaszewski, ogrodnik Jana Działyńskiego i Izabeli Czarotowskiej z Gołuchowa*, op. cit., s. 36, o wizycie w Kopicach, wspomina Kubaszewski A. w liście do Izabeli Czarotowskiej.

⁴² *Ib.*, s. 43.

⁴³ *Ib.*, s. 34.

⁴⁴ Jaeger H., 1882, *Istota i cele sztuki ogrodniczej* (przekł. S. Tomaszewski) [w:] „Ogrodnik Polski”, Warszawa, nr 6.

⁴⁵ Kubaszewski A., 1901, *Owoce południowe, brzoskwinie, morele, winokrzewy i figi w naszym kraju. Praktyczna hodowla na wolnym powietrzu i pod szkłem*, Poznań, nakł. autora, s. XVI, 437, z 94 rycinami i 2 planami.

⁴⁶ Ławniczak G., op. cit., s. 38.

⁴⁷ Adam Kubaszewski, ogrodnik Izabeli Czarotowskiej i Jana Działyńskiego, prace i życie swoje związał z Wielkopolską. Por. Ławniczak G., op. cit., s. 41–49, *Adam Kubaszewski propagatorem nowoczesnego ogrodnictwa w Wielkopolsce*. Kubaszewscy, rodzina ogrodników, zatrudniani byli w zakładach ogrodniczych Ordynacji Zamoyskich. Piórecki J., 1989, *Zabytkowe ogrody i parki województwa przemyskiego* [w:] „Biblioteka Muzealna”, Rzeszów, t. VI, s. 31, Muzeum Narodowe Ziemi Przemyskiej.